

Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – Belianum
Fakulta humanitných vied

Eva Molnárová

**Spoločensko-politická lexika z kontrastívneho
aspektu**

2013

Názov	Spoločensko-politická lexika z kontrastívneho aspektu
Autorka	PhDr. Eva Molnárová, PhD.
Recenzenti	doc. PhDr. Natália Korina, CSc. Mgr. Mária Fördösová, PhD.
Jazyková korektúra	Mgr. Mária Fördösová, PhD.
Vydal	BELIANUM.Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici Fakulta humanitných vied 2013
ISBN	978-80-557-0583-5

OBSAH

Zoznam použitých skratiek	4
Zoznam schém, tabuliek a grafov	5
ÚVOD	6
1. SÚČASNÝ STAV VÝSKUMU PROBLEMATIKY, ZÁKLADNÉ POJMY A TERMÍNY	11
1.1 Odborný jazyk a jeho miesto v systéme národného a spisovného jazyka	15
1.2 Zásady a tendencie začleňovania lexikálnych jednotiek do odbornej slovnej zásoby	19
1.3 Termín a terminológia v oblasti spoločensko-politickej lexiky	22
2. ZÁSADY VYMEDZENIA SPOLOČENSKO-POLITICKEJ LEXIKY	32
2.1 Spoločensko-politická lexika ako hraničná lexikálno-terminologická vrstva	36
2.2 Metodologické prístupy v súčasných výskumoch spoločensko-politickej lexiky	43
2.3 Klasifikácia spoločensko-politickej lexiky	47
2.4 Politéma ako základná jednotka spoločensko-politickej lexiky	52
2.5 Ideologéma ako dominantný komponent spoločensko-politickej lexiky a jej spojitosť s politémou	63
2.6 Politický jazyk ako osobitý podsystem národného jazyka	67
3. OSOBITOSTI VÝVOJA SÚČASNEJ SPOLOČENSKO-POLITICKEJ LEXIKY V RUSKOM A SLOVENSKOM JAZYKU	75
VÝSLEDKY PRÁCE	94
ZÁVER	97
PE3IOME	100
ZOZNAM LITERATÚRY	105

Zoznam použitých skratiek

KKTRG	Počítačový korpus textov ruských novín konca 20. stor.
NKRJ	Národný korpus ruského jazyka
PL	politická lexika
PT	politická terminológia
publ. NKRJ	publicistický korpus Národného korpusu ruského jazyka
rus.	ruský, v ruštine
slov.	slovenský, v slovenčine
SNK	Slovenský národný korpus
SPL	spoločensko-politická lexika
SPT	spoločensko-politická terminológia
SSSJ	Slovník súčasného slovenského jazyka
zákl. NKRJ	základný korpus Národného korpusu ruského jazyka

Zoznam schém, tabuliek a grafov

SCHÉMA č. 1	<i>Lexika národného jazyka ako celok</i>	21
SCHÉMA č. 2	<i>Politológia ako vedná disciplína</i>	34
SCHÉMA č. 3	<i>Členenie lexiky</i>	37
SCHÉMA č. 4	<i>Zloženie a osobitosti spoločensko-politickej oblasti</i>	38
SCHÉMA č. 5	<i>Prienik tematických oblastí so spoločensko-politickou oblasťou (č. 1)</i>	39
SCHÉMA č. 6	<i>Prienik tematických oblastí so spoločensko-politickou oblasťou (č. 2)</i>	39
SCHÉMA č. 7	<i>Prienik vedeckých pojmových systémov so spoločensko-politickou oblasťou</i>	41
SCHÉMA č. 8	<i>Štruktúra spoločensko-politickej lexiky podľa L. A. Ždanovovej</i>	48
SCHÉMA č. 9	<i>Funkčné jazyky podľa H. Ischreyta (1969)</i>	69
TABUĽKA č. 1	<i>Vzťah odborných jazykov k jazykovému systému ako celku</i>	19
TABUĽKA č. 2	<i>Delenie odbornej lexiky podľa W. Schmidta</i>	20
TABUĽKA č. 3	<i>Poradie výskytov dominantných politém v SNK</i>	58
TABUĽKA č. 4	<i>Poradie výskytov dominantných politém v NKRJ</i>	58
TABUĽKA č. 5	<i>Frekvencia výskytov dominantnej politémy ideológia v SNK a NKRJ</i>	59
TABUĽKA č. 6	<i>Deriváty politémy prezident</i>	79
TABUĽKA č. 7	<i>Politémy koalícia a opozícia</i>	83
TABUĽKA č. 8	<i>Politéma parlament (č. 1)</i>	85
TABUĽKA č. 9	<i>Politéma parlament (č. 2)</i>	85
TABUĽKA č. 10	<i>Politémy elektorát, volič</i>	86
TABUĽKA č. 11	<i>Politémy oligarcha, oligarchia</i>	86
TABUĽKA č. 12	<i>Politéma ombusman</i>	88
TABUĽKA č. 13	<i>Politéma (politická) strana</i>	90
TABUĽKA č. 14	<i>Politéma konsenzus v SNK a NKRJ</i>	92
TABUĽKA č. 15	<i>Politéma konsenzus v NKRJ</i>	93
GRAF č. 1	<i>Porovnanie výskytov dominantných politém v korpusoch</i>	58

ÚVOD

Jazyk a politika sú dva vzájomne prepojené javy. Moc, ktorú realizujú jednotliví politickí predstavitelia, vo veľkej miere závisí od toho, akým spôsobom a na akej kvalitatívnej úrovni používajú jazyk ako nástroj komunikácie. Na uskutočnenie svojich politických zámerov využívajú médiá, ktoré sa tak stávajú ďalším prostriedkom politickej komunikácie. Preto pri výskumoch v tejto oblasti treba okrem politického diskurzu zohľadňovať aj diskurz mediálny, ktorý má svoje vyjadrovacie prostriedky.

Odborná spoločensko-politická lexika, ktorá sa používa v politickej komunikácii, je často všeobecne zrozumiteľná bežným recipientom, keďže politické texty, v ktorých sa vyskytuje, sú zamerané na masového adresáta, ale zároveň je súčasťou terminologických systémov jednotlivých vedných disciplín. Spoločensko-politická lexika je práve tou súčasťou jazykového systému, v ktorom sa výrazne odráža typ štátneho zriadenia spoločnosti, spôsoby jej organizácie a spoločensko-politické názory nositeľov jazyka. Fungovanie a rozvoj tohto systému priamo, resp. sprostredkovane odráža široké spektrum spoločensko-politických procesov.

Oblasť politiky sme si pre náš výskum vybrali z dôvodu, že sme dlhodobejšie pracovali na Fakulte politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a mali sme možnosť pozorovať v praxi používanie spoločensko-politickej terminológie odborníkmi. Výučbou odbornej terminológie sme sa zaoberali konkrétne v odbore politológia, ale aj medzinárodné vzťahy a diplomacia, kde sme zaznamenali rozdelenie používanej odbornej terminológie na niekoľko terminologických skupín: právnickú, diplomatickú, politickú, ekonomickú, cirkevnú, vojenskú, ktorých odborné termíny sa však často prelínajú a veľakrát je veľmi problematické určiť, do ktorej skupiny patria. Špecifikom tejto oblasti je aj to, že samotní politológovia a odborníci na medzinárodné vzťahy vedú diskusie o utváraní jednotnej terminológie a jednotnom definovaní pojmov v týchto spoločensko-vedných odboroch, preto náš výskum by mohol prispieť k zosúladeniu terminológie tak z lingvistického ako aj politologického hľadiska. Ďalším zaujímavým aspektom výskumu spoločensko-politickej lexiky je komparácia v nej prebiehajúcich vývinových procesov a typických osobitostí v rôznych jazykoch, najmä príbuzných, pretože v tomto prípade by mohli byť výraznejšie odlišnosti spôsobené inými tendenciami spoločensko-politického vývoja v krajine a menej odlišnosťami jazykových systémov. Preto sme sa rozhodli založiť náš výskum na dvojici ruský jazyk – slovenský jazyk.

Predmetom monografie je spoločensko-politická lexika (ďalej SPL) v ruštine a slovenčine. Zameriavame sa na SPL po roku 1985, resp. 1989 až po súčasnosť, keďže tieto roky boli pre Rusko a Slovensko zlomovými nielen z politologického hľadiska (zmena politického systému), ale aj z hľadiska lingvistického predstavujú dátum vzniku novej spoločensko-politickej lexiky a začiatok postupného zániku tzv. totalitného jazyka (termín N. A. Kupinovej), resp. prechod pomenovaní viazaných na totalitný režim do pasívnej slovnej zásoby. Osobitná pozornosť bude v našej práci venovaná inherentnej spoločensko-politickej lexike 21. stor., ktorá dostatočne explicitne vyjadruje svoju spojitosť s politikou.

Aktuálnosť témy je daná spoločenským významom a dynamikou SPL, a teda aj zmenami, ktoré v nej neustále prebiehajú a vďaka ktorým stále zostáva priestor na nové výskumy a nové pohľady na túto lexikálnu vrstvu jazyka. Aktuálnosť skúmanej problematiky potvrdzuje aj absencia existencie jednotného pojmového aparátu v oblasti SPL. Okrem toho predmetom špeciálneho záujmu môže byť porovnanie štruktúry a procesov prebiehajúcich v SPL bývalých krajín Varšavskej zmluvy, ktoré sa v období socializmu riadili rovnakou spoločensko-politickou ideológiou, čo sa odzrkadlilo v spoločenských stereotypoch a v národných jazykoch a kultúrach. Takými krajinami sú Ruská federácia ako nosná zložka bývalého Sovietskeho zväzu (ktorý celú štátnu ideológiu „satelitných krajín“ určoval) a Slovenská republika ako niekdajšia súčasť socialistického Československa, ktoré patrilo medzi hospodársky najrozvinutejšie krajiny socialistického bloku. Takýto komparatívny výskum je aktuálny aj z dôvodu genetickej príbuznosti ruského a slovenského jazyka, ktorá umožnila ľahšie preberanie nielen spoločenských, ale aj jazykových modelov.

Ako každá odborná vrstva jazyka má SPL pojmové jadro, ktorého zloženie sa mení spolu s vývojom jazyka a spoločnosti a odráža aktuálne spoločensko-politické reálie. Názvy týchto reálií sa môžu s vývojom spoločnosti aktualizovať, zanikať a tvoriť sa na úplne iných základoch, t. j. sú neoddeliteľne prepojené s dobovým kontextom. Práve tieto dobovo determinované reálie, ktoré sme pre účel nášho výskumu pomenovali politémami, budú stredobodom nášho vedeckého záujmu.

Pre detailnejší výskum osobitostí a sféry použitia politém ako základných jednotiek SPL v ruskom a slovenskom jazyku sme si vytýčili nasledovné hlavné ciele práce:

- zistiť, či politémy majú len národnú platnosť, alebo sa môžu stať nadnárodnými (univerzálnymi) a pôsobiť v internacionálnom kontexte;
- určiť stupeň determinovanosti SPL spoločensko-politickými podmienkami a stanoviť dominanty ruskej a slovenskej SPL v konkrétnych typoch politického diskurzu;

- overiť, či a akým spôsobom sa vysoká dynamickosť SPL odráža na možnosti jej metodologického spracovania.

Splnenie hlavných cieľov si bude vyžadovať vytýčenie nasledovných čiastkových cieľov, ktoré nám pomôžu systematizovať a klasifikovať skúmaný materiál:

- určiť (vymedziť) hranice SPL;
- zistiť, nakoľko sa môže SPL používať ako všeobecná a odborná lexika;
- na základe čoho určujeme sféru použitia SPL;
- frekvenčná (v korpuse) a sémantická analýza vybraných lexikálnych jednotiek (politém), ktoré v určitých konkrétnych kontextoch (diskurzoch) vystupujú ako termíny a ich následná komparácia v ruštine a v slovenčine.

Na základe stanovených cieľov bude potrebné preskúmať zákonitosti fungovania SPL vo vzťahu k definícii politiky, vzťahy medzi pojmami politika, moc, ideológia, štát a ich odraz v SPL, čo je interdisciplinárnym presahom do ďalších oblastí humanitných vied. Interdisciplinárne hľadisko uplatníme aj pri klasifikácii SPL a analýze dynamických procesov prebiehajúcich v SPL. Základné jednotky SPL – politémy, ktoré sú pre túto tematickú oblasť najpríznačnejšie, osobitne vymedzíme v kap. 2.4.

Materiál výskumu vychádza zo Slovenského národného korpusu (ďalej SNK), Národného korpusu ruského jazyka (ďalej NKRJ) a počítačového korpusu textov ruských novín konca 20. stor. (ďalej KKTRG), čiže z reprezentatívnych elektronických súborov jazykových dát. Zameriavame sa najmä na výskum politém v publicistických, resp. mediálnych textoch, preto v ruštine uvádzame údaje o počte výskytov politém v základnom a zároveň v publicistickom korpuse. Z týchto zdrojov získavame štatistické údaje k jednotlivým skúmaným lexikálnym jednotkám. Pri charakteristike politém a definovaní termínov vychádzame tiež z politologických slovníkov a odbornej politologickej literatúry (Adamová, 2001; Kroupa, 2010; Kulašik, 2005; Bakerkinová, 2002; Vasilenko, 2009; Sanžarevskij 2008 a i.) a čiastočne výkladových slovníkov (SSSJ, 2006, 2011; Švedovová, 2008).

Objektom nášho výskumu budú nasledovné typy politém:

- dominantné politémy – moc, štát, politika, ideológia;
- politémy, ktoré sú subjektami (objektami) realizácie moci alebo jej potencionálnymi predstaviteľmi v štáte (napr. *vláda, parlament, politická strana, prezident*), prípadne s nimi úzko súvisia (napr. *koalícia, opozícia, inaugurácia, impeachment*);

- pomenúvajú aktuálne politické javy, procesy súčasnosti, s čím súvisí ich frekventovaný výskyt v novinách, keďže v publicistickom štýle politémy najvýraznejšie realizujú a aktualizujú svoje obsahy (*konštitucionalizmus, lobby, parlamentarizmus, medzivládny*).

Teoreticko-metodologické východiská práce sú podmienené jej charakterom. Keďže subjektom aj objektom spoločensko-politického diania je človek, celá táto problematika je ponímaná v antropologickom kontexte. Spoločensko-politická komunikácia sa realizuje v určitých typoch diskurzu, najmä mediálneho, čo si vyžaduje prieskum komunikačných a diskurzívnych faktorov, ktoré vplyvajú na formovanie oblasti SPL. Preto medzi nosné výskumné metódy použité v práci bude patriť metóda diskurzívnej analýzy, textovej analýzy, medzijazykovej komparácie, frekvenčno-štatistické spracovanie údajov a ďalšie metódy korešpondujúce s vytýčenými cieľmi.

So zreteľom na významný politický komponent samotného pojmu SPL uprednostňujeme interdisciplinárny politolingvistický prístup, ktorý vychádza nielen z lingvistických teórií, ale aj z poznatkov a teórií politológie ako kľúčovej vedy o politike.

Medzi teoretické východiská budú patriť práce najmä slovenskej (Horecký, Masár) a ruskej (Danilenková, Lejčik, Superanskaja) terminologickej školy, dopĺňané o komparácie s Lipskou (Hoffmann) a Viedenskou (Wüster) školou, práce Kriučkovovej, Vorobiovovej a Ždanovovej, ktoré priniesli nové nazeranie na objekt nášho výskumu.

V práci zdôrazňujeme existenciu politémy ako základnej jednotky spoločensko-politickej lexiky so špecifickými vlastnosťami, ktoré sú typické iba pre danú jazykovú vrstvu. Odlíšujeme ju od ideologémy, jednotky ideologického charakteru a poukazujeme na nasledujúce základné vlastnosti politémy, ktoré vyplývajú z jej funkcie ako základnej jednotky SPL:

1. dobovo-politická determinovanosť;
2. vysoká dynamickosť;
3. národná a nadnárodná povaha;
4. schopnosť nadobúdať status jazykového markera doby;
5. presahovanie hraníc odbornej lexiky a nadobudnutie expresívneho potenciálu.

Národné politémy sa vzťahujú na politické dianie v medziach jedného štátu a sú príznakové iba pre daný národ, kým nadnárodné sú univerzálne a majú všeobecnú platnosť.

V národnom kontexte môže charakter politémy nadobudnúť jednotka všeobecnej slovnej zásoby, ktorá je príznačná pre určitú politickú osobnosť, stranu, udalosť, atď. V tom prípade sféra používania politémy presahuje hranice odbornej lexiky.

Špecifickosť vlastností politémy je podmienená nestabilitou hraníc SPL a vysokým stupňom jej integrácie do života spoločnosti, čoho následkom je presahovanie hraníc odbornosti a nadobudnutie expresívneho potenciálu.

Napr. v Rusku 80-tych rokov sa politémou stalo slovo *perestrojka*, v súčasnosti je to politéma *tandem*, ktorou sa pomenúva dvojica politických lídrov Putin – Medvedev. Národné politémy sa najčastejšie vzťahujú na osobnosti politického diania, v čom sa prejavuje funkčno-antropologická podstata ich vzniku: častokrát slovo všeobecnej slovnej zásoby začína fungovať ako politéma iba v súvislosti s konkrétnou osobou, jej príznačnými výrokmami a konaním. Nadnárodné politémy majú skôr univerzálnejší, všeobecný charakter a majú výraznejšiu terminologickú povahu (*demokracia, koalícia, politická korektnosť* atď.).

Vedecký prínos práce vidíme v systematizácii existujúcich pohľadov na SPL ako osobitú vrstvu odborného jazyka, vo vytýčení politémy ako základnej jednotky SPL determinovanej aktívnymi procesmi v jazyku i spoločnosti a v určení jej základných vlastností, ako aj vo vypracovaní metodologickej základne pre ďalšie výskumy vysoko dynamických jazykových fenoménov. Ako prínosné vnímame aj komparatívne zameranie nášho výskumu, ktoré pomáha odhaliť širšie jazykové súvislosti skúmaného javu.

Praktické uplatnenie výsledkov nášho výskumu vidíme vo vyučovaní širšieho okruhu humanitných disciplín (napr. politológie, sociológie, psychológie a filologických disciplín) na vysokých školách, čo je možné vďaka jeho interdisciplinárnym presahom. Môže sa tiež použiť ako materiál pre ďalšie výskumy v príbuzných oblastiach.

Čiastkové výsledky práce boli uverejnené vo vedeckých a odborných publikáciách v recenzovaných vydaniach a prednesené na viacerých vedecko-odborných podujatiach doma i v zahraničí.